

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Економски факултет - Скопје

м-р Билјана Петревска

**ЕКОНОМСКО ПЛАНИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА
ТУРИЗМОТ ВО МАКЕДОНИЈА**

-докторска дисертација-

Ментор:
проф. д-р Сашо Ќосев

Скопје, 2010 год.

Ss. Cyril and Methodius University - Skopje
Faculty of Economics - Skopje

Biljana Petrevska, M. Sc

**ECONOMIC PLANNING OF TOURISM DEVELOPMENT IN
MACEDONIA**

-Doctoral thesis-

Skopje, 2010

Ментор: проф. д-р Сашо Ќосев
Економски факултет - Скопје

Членови на Комисијата:

1. проф. д-р Сашо Ќосев
2. проф. д-р Олга Градишка - Теменугова
3. проф. д-р Пеце Недановски
4. проф. д-р Нада Секуловска
5. проф. д-р Весна Буцевска

Датум на одбраната

Датум на промоцијата

м-р Билјана Петревска

Економско планирање на развојот на туризмот во Македонија

Апстракт

Во докторскиот труд направен е обид за дефинирање на нужните претпоставки и елементи кои е потребно да бидат инкорпорирани во економското планирање на развојот на турзмот, со цел да се укаже на глобалните насоки во кои треба да се движи развојот на туризмот во Македонија во идниот период. Во тој контекст, најнапред е разгледана улогата на државата во поттикнувањето на туристичкиот развој, а потенцирана е и нужноста од примена на интегриран пристап во економското планирање, преку обезбедување рамнотежа помеѓу јавниот и приватниот сектор. Во продолжение, анализирана е туристичката понуда на Македонија преку постоечките сместувачки капацитети и извршена е проекција на идните потреби за сместување. Туристичката побарувачка во Македонија е анализирана преку нејзиниот обем и структура, а воедно се применети дел од квантитативните и квалитативните методи за нејзино предвидување до 2014 година. По споредувањето на добиените резултати од употребените модели, како најпрецизен е предложен моделот на анализа на трендот, поточно моделот на квадратен тренд. Истовремено, значењето на туризмот во економската активност на Македонија е согледано преку неговиот придонес во вкупната економска активност на земјата, влијанието кое го има врз вработеноста, како и ефектите кои ги предизвикува врз платниот биланс. Најпосле, врз основа на добиените теоретско-методолошки сознанија, трудот е заокружен со презентирање предлог модел за изработка на туристички развоен план на Македонија, со наведување на конкретната содржина која би требало да ја има.

Клучни зборови: Туризам; Економско планирање; Туристичка побарувачка; Предвидување; Туристички развоен план.

Biljana Petrevska, M. Sc

Economic Planning of Tourism Development in Macedonia

Abstract

In this doctoral thesis, an attempt is made to define the basic presumptions and elements that should be incorporated in the economic planning of tourism development, in order to emphasize the general directions for tourism development in Macedonia. In this respect, the author first addresses the role of government in supporting the tourism development, as well as points out the necessity of applying the integrated approach in economic planning by maintaining public - private sector balance. Further on, the tourism supply in Macedonia has been analysed by current accommodation capacities, supplemented with a projection of accommodation capacities needs. The tourism demand has been analysed by its size and structure, and several quantitative and qualitative methods for forecasting the tourism demand in Macedonia until 2014, have been used. After the evaluation of forecasted results, the model of quadratic trend has been suggested as the most accurate. In addition, the author emphasises the importance of tourism in the economic activity of Macedonia by analysing its contribution within the entire economy, its influence on the employment, as well as its effects on the balance of payments. The doctoral thesis is concluded by proposing a model of tourism development plan of Macedonia with a specification of its contents.

Key words: Tourism; Economic planning; Tourism demand; Forecasting; Tourism development plan.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	viii
1. Предмет и цели на истражувањето	xii
2. Методологија на истражувањето	xiii

ПРВ ДЕЛ

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА ТУРИЗМОТ КАКО СТОПАНСКА ДЕЈНОСТ	1
1. Хетероген карактер на туризмот	3
2. Туристички пазар и негови карактеристики	7
3. Содржина на туристичкиот производ	10
3.1 Карактеристики на туристичкиот производ	15
3.2 Репозиционирање на туристичкиот производ	17
4. Карактеристики на туризмот како стопанска дејност	20
4.1 Туристички организации	22
4.2 Туристичко законодавство	25
4.3 Туристичка политика	26
5. Ефекти на туризмот	29
5.1 Социо-културни ефекти на туризмот	31
5.1.1 Позитивни социо-културни ефекти на туризмот	32
5.1.2 Негативни социо-културни ефекти на туризмот	33
5.2 Влијание на туризмот врз животната средина	35
5.2.1 Позитивни влијанија на туризмот врз животната средина ..	36
5.2.2 Негативни влијанија на туризмот врз животната средина .	37
5.3 Одржлив развој на туризмот	38

ВТОР ДЕЛ

ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ НА ТУРИЗМОТ	43
1. Економски ефекти на туризмот	45
2. Позитивни економски ефекти на туризмот	46
2.1 Директни економски ефекти на туризмот	46
2.1.1 Влијание на туризмот врз бруто домашниот производ	47
2.1.2 Влијание на туризмот врз вработеноста	48
2.1.3 Влијание на туризмот врз инвестициите	52

2.1.4 Влијание на туризмот врз платниот биланс	54
2.1.5 Влијание на туризмот врз др. сродни стопански дејности ..	54
2.1.6 Влијание на туризмот врз регионалниот развој	55
2.2 Индиректни економски ефекти на туризмот	56
3. Негативни економски ефекти на туризмот	57
4. Оптимизација на економските влијанија на туризмот	59
5. Мултипликативни ефекти на туризмот	62
5.1 Поим и видови мултипликатор	62
5.2 Пресметување на коефициентот на мултипликација	64
5.3 Значење на мултипликаторот	67
6. Туристичка сателитска сметка	68
6.1 Карактеристики на туристичката сателитска сметка	70
6.2 Елементи на туристичката сателитска сметка	71
6.3 Значење на туристичката сателитска сметка	77
6.4 Туристичката сателитска сметка како економски модел за развој на туризмот	78

ТРЕТ ДЕЛ

КОНЦЕПТОТ НА ПЛАНИРАЊЕ ВО ТУРИЗМОТ

1. Планирање во туризмот	84
2. Еволуција на планирањето во туризмот	90
3. Процес на планирање во туризмот	94
4. Нивоа на планирање во туризмот	102
5. Цели на планирањето во туризмот	106
6. Елементи на планирањето во туризмот	110
7. Значење на планирањето во туризмот	113

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

ПЛАНИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА ТУРИЗМОТ

1. Туристички развоен план	121
2. Карактеристики на туристичкиот развоен план	122
3. Содржина на туристичкиот развоен план	124
4. Фази на туристичкиот развоен план	126
5. Грешки во туристичкиот развоен план	129
5.1 Грешки во фазата на формулирање на туристичкиот развоен план	129

5.2	Грешки во фазата на имплементација на туристичкиот развоен план	132
6.	Предвидување на туристичката побарувачка	134
6.1	Процес на предвидување на туристичката побарувачка	139
6.2	Фази на предвидување на туристичката побарувачка	141
6.3	Потешкотии при предвидување на туристичката побарувачка ...	143
6.4	Значење на предвидувањето на туристичката побарувачка	146
7.	Методи и модели за предвидување на туристичката побарувачка	148
7.1	Квантитативни методи за предвидување на туристичката побарувачка	151
7.1.1	Наивни модели на предвидување	153
7.1.2	Модели на експоненцијално порамнување	153
7.1.3	Модел на анализа на трендот	154
7.1.4	Пристап на Box-Jenkins	156
7.1.5	Едноставен (линеарен) регресионен модел	157
7.1.6	Повеќекратен регресионен модел	158
7.1.7	Модел на компјутерска симулација	160
7.1.8	Структурни економетриски модели	161
7.2	Квалитативни методи за предвидување на туристичката побарувачка	162
7.2.1	Длабинско интервју	163
7.2.2	Модел на тнр. “трето лице”	164
7.2.3	Модел на дополнување реченици	164
7.2.4	Жири на експерти	165
7.2.5	Субјективна проценка на веројатноста	166
7.2.6	Делфи модел	167
7.2.7	Модел на истражување на намерите на потрошувачите	169

ПЕТТИ ДЕЛ

ПЛАНИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА ТУРИЗМОТ ВО МАКЕДОНИЈА

1.	Планирање на активностите на носителите на туристичката понуда во Македонија	174
1.1	Државата како носител на туристичката понуда	174
1.1.1	Улогата на државата во планирањето на	

економскиот развој на туризмот во Македонија	177
1.1.2 Приватизацијата во туризмот и угостителството	180
1.1.3 Туристичко законодавство	182
1.1.4 Организација на туризмот	184
1.1.5 Промоција на туризмот	189
1.1.6 Потреба од државна интервенција во развој на туризмот.	195
1.2 Малите и средни претпријатија како носители на туристичката понуда во Македонија	203
1.3 Интегриран пристап во планирањето на развојот на туризмот	208
2. Анализа на туристичката понуда во Македонија	212
2.1 Сместувачките капацитети како дел од туристичката понуда на Македонија	214
2.2 Проектирање на потребите за сместување во Македонија	225
3. Анализа на туристичката побарувачка во Македонија	231
3.1 Обем и структура на туристичката побарувачка во Македонија	231
3.1.1 Анализа на странската туристичка побарувачка во Македонија	233
3.1.2 Анализа на домашната туристичка побарувачка во Македонија	238
3.1.3 Други сознанија за туристичката побарувачка во Македонија	240
3.2 Примена на квантитавни методи за предвидување на туристичката побарувачка во Македонија	242
3.2.1 Модел на анализа на трендот	243
3.2.2 Пристап на Box-Jenkins	246
3.2.3 Модел на експоненцијално порамнување	259
3.3 Примена на квалитативен метод за предвидување на туристичката побарувачка во Македонија	262
3.4 Евалуација на моделите за превидување на на туристичката побарувачка во Македонија	264
4. Репозиционирање на туристичкиот производ на Македонија	270
5. Значењето на туризмот во економската активност на Македонија	277
5.1 Придонесот на туризмот во вкупната економска активност на Македонија	277

5.2 Туризмот и вработеноста во Македонија	279
5.3 Платнобилансните ефекти на туризмот во Македонија	281
6. Изработка на туристички развоен план на Македонија	284
6.1 Модел на туристички развоен план	284
6.2 Содржина на туристичкиот развоен план	288
7. Туризмот во глобалната развојна стратегија на Македонија	291
8. Идни насоки за развојот на туризмот во Македонија	295
ЗАКЛУЧОЦИ	300
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	308

ВОВЕД

Почетокот на процесот на трансформација на економскиот систем на Македонија, го означи периодот на повеќегодишна стагнација во сите стопански сектори, вклучувајќи го и туризмот. Во овој контекст, доволно е да се споменат распаѓањето на поранешната заедничка држава, напуштањето на стариот политички и економски систем, бројните екстерни шокови кои го погодија македонското стопанство, промената на формите на сопственоста итн. за да може да се согледа новиот амбиент и предизвиците во кои се најдоа сите креатори и носители на туристичката политика во нашата земја.

Имајќи ја предвид новонастанатата состојба во која се најде туристичкото стопанство на Македонија, нужно се наметна потребата од изнаоѓање нови можни насоки во кои ќе се развива туризмот во иднина. Во таа смисла, се наметна потребата од дефинирање комплетно нов пристап во дејствувањето на туристичката активност, со цел да се даде максимален придонес во општиот економски развој на Македонија.

Тоа не значи ништо друго, туку примена на концептот на економско планирање и профилирање конкурентен туристички производ. Во таа насока, неопходно е да се дефинираат предностите, но и ограничувањата во развојот на туризмот на Македонија, со цел да се предложат мерки кои би се презеле, но и насоки во кои би требало да се движи туристичкиот напредок во наредниот период. Последователно, проблематиката околу примената на економското планирање на развојот на туризмот во Македонија е предмет на истражување во докторската дисертација.

Во првиот дел од трудот анализирани се специфичностите на туризмот како стопанска дејност, првенствено преку истакнување на неговиот хетероген карактер. Разработени се комплексноста и карактеристиките на туристичкиот пазар, укажувајќи истовремено на содржината на туристичкиот производ, поконкретно неговите карактеристики и потребата од создавање негова препознатливост и единственост. Во продолжение, даден е осврт на туристичките организации, постојната законска регулатива која ја регулира туристичката проблематика, како и неопходноста од креирање реална туристичка политика. Истовремено, укажано е на социо-културните ефекти на туризмот, како и неговото влијание врз животната средина. Во рамки на секои

од овие групи ефекти, подетално се разработени позитивните, но и негативните последици кои произлегуваат од туристичкиот развој. Оттука, во насока на зачувување на ресурсите неопходни за неговиот развој, внимание е посветено и на потребата од спроведување одржлив развој на туризмот.

Поаѓајќи од огромното значење на економскиот аспект на туризмот, вториот дел во целост ги разработува неговите економски ефекти. Притоа, повторно е укажано на позитивните и негативните економски влијанија на туризмот, а во нивни рамки, подетално е проговорено за директните и индиректните влијанија. Настојувајќи да се истакне потребата од водење грижа за оптимално враќање на користењето ретки ресурси неопходни за туристичкиот развој, обработено е прашањето за оптимизација на економските ефекти на туризмот. Притоа, очекувано, акцентот е ставен на мултипликативните ефекти на туризмот. Истовремено, анализиран е методолошкиот концепт на новиот туристички сметководствен систем, познат како туристичка сателитска сметка, презентираан како потенцијален економски модел за развој на туризмот.

Третиот дел сеопфатно го разработува концептот на планирање во туризмот. Така, најпрво е прикажан развојот на планирањето во туризмот, како специфичен вид планирање, посочувајќи и задржувајќи се на одделни значајни моменти од неговата еволуција. Притоа, најголемото внимание е посветено на самиот процес на планирање во туризмот, анализирајќи ги истовремено различните нивоа на кои може да се одвива, целите кои треба да се постигнат, како и елементите од кои е составено туристичкото планирање. Воедно, посебен простор е посветен на значењето кои го има планирањето во туризмот.

Четвртиот дел прави чекор понатаму и се фокусира на планирањето на развојот на туризмот. Во тој контекст, најнапред е започнато со дефинирање на туристичкиот развоен план, неговите карактеристики, содржината, фазите, како и најчестите грешки кои настануваат при неговото формулирање и имплементација. Посебно внимание е посочено на предвидувањето на туристичката побарувачка, детално опишувајќи го самиот процес, како и фазите низ кои поминува. Истовремено, укажано е на најчесто присутните потешкотии кои се јавуваат при предвидувањето на туристичката побарувачка, како и нејзиното огромно значење во планирањето на

туристичкиот развој. Во продолжение, накратко се анализирани најчесто применуваните квантитативни и квалитативни методи за предвидување на туристичката побарувачка, а во нивни рамки и различните модели. Целта е да се согледаат нивните предности, слабости и можности за практична примена.

Во петтиот дел, детално е разработено планирањето на развојот на туризмот во Македонија. Со други зборови, сè она што во претходните делови е констатирано како теоретски постулат, емпириски наод или искуство од различни земји во светот, во последниот дел е анализирано на случајот на Македонија. Оттука, најнапред е укажано на планирањето на активностите на поодделните носители на туристичката понуда во Македонија, првенствено мислејќи на државата и на малите и средните претпријатија вклучени во туристичките текови. Притоа, укажано е на улогата на државата во планирањето на економскиот развој на туризмот, даден е преглед на процесот на приватизација во туризмот и угостителството во Македонија, како и на туристичкото законодавство кое ја регулира оваа дејност. Истовремено, анализирани се и прашањата за организација и промоција на туризмот, како и потребата од државна интервенција во насока на поттикнување на туристичкиот развој. Воедно, потенцирана е нужноста од примена на интегриран пристап во планирањето на развојот на туризмот, преку обезбедување рамнотежа помеѓу јавниот и приватниот сектор.

Во овој дел, внимание е посветено и на анализа на туристичката понуда во Македонија, согледувајќи ги постоечките сместувачки капацитети и проектирајќи ги идните потреби за сместување. Втората анализа е подетална и се однесува на туристичката побарувачка, при што најнапред е анализиран обемот и структурата на постоечката туристичка побарувачка, а потоа се применети дел од методите за нејзино предвидување. Така, од квантитативните методи применети се: моделот на анализа на трендот, пристапот на Боц-Јенкинс и моделот на експоненцијално порамнување, додека од квалитативните методи преземени се готови проценети вредности. Во продолжение, споредени се добиените резултати од употребените модели, па предложен е најсоодветниот за предвидување на туристичката побарувачка во Македонија до 2014 година. Истовремено, укажано е на значењето на методите за предвидување и можноста за нивна примена во практичното работење при проценка на идната туристичка побарувачка. Акцент е ставен и на потребата за

трансформирање и креирање конкурентен и препознатлив туристички производ на Македонија. Со цел да се заокружи прашањето за значењето на туризмот во економската активност на Македонија, направена е детална анализа од која се согледува неговиот придонес во вкупната економска активност на земјата, влијанието кое го има врз вработеноста, како и ефектите кои ги предизвикува врз платниот биланс. Последователно, прикажан е модел од кој би требало да се појде при изработка на туристичкиот развоен план на Македонија и конкретната содржина што би требало да ја има. Целината на овој дел од трудот е заокружена со согледување на местото на туризмот во глобалната развојна стратегија на Македонија, притоа посочувајќи идни насоки во кои е потребно тој да се развива.

На крајот на трудот, презентирани се заклучните согледувања, како резиме на резултатите од сѐ што е претходно анализирано во докторската дисертација, а потоа следи пописот на користената литература. Притоа, заклучните согледувања, генерално, се однесуваат на два момента:

Прво, овозможуваат синтетизирање на теоретските постулати, емпириските истражувања и светските практични искуства за прашањата што се во корелација со насловот на дисертацијата. Последователно, севкупноста на синтетизираниите сознанија создава основа во однос на која понатаму би се споредувале наодите од истражувањата направени за случајот на Македонија.

Второ, извлекување резиме на наодите од истражувањата за Македонија. Притоа, презентирани се резултатите од деталните анализи, пресметки, проекции и истражувања, но истовремено укажано е и на евентуалните отстапувања во однос на релевантните теоретски постулати.

Оттука, синтетизираниите наоди во дисертацијата претставуваат основа за вклучување одредени препораки до сите носители и креатори на политиката на економско планирање, во насока на поддржување на развојот на туризмот во Македонија.

На крајот, би сакала да им искажам благодарност на оние кои ми помогнаа во изработката на докторската дисертација. Најпрвин, на мојот ментор, професорот Сашо Ќосев, му должам огромна благодарност за поддршката, несебичната помош и експедитивноста во разрешувањето на сите спорни моменти при изработката на овој труд. Се разбира, благодарност упатувам и кон другите членови на Комисијата кои внимателно го прочитаа трудот. Понатаму, голема благодарност до Зоран Стаменов од Инсомниа - Скопје, заслужен за обезбедување на економетрискиот софтвер користен при пресметките. Најпосле, посебна благодарност до мојот сопруг Горан, кој ми пружи безрезервна поддршка во изработувањето на овој труд, првенствено преку грижа во подигањето на нашите три преубави ќерки - Бисера, Румена и Срмена.

1. Предмет и цели на истражувањето

Предмет на истражувањето во овој труд се нужните претпоставки и елементи кои е потребно да бидат инкорпорирани во економското планирање во развојот на турзмот, со посебен осврт на Македонија. За таа цел, во трудот најнапред се обработени методолошките основи на економското планирањето на туризмот, а исто така разработен е и самиот тек на процесот на економско планирање на туристичкиот развој. Добиените теоретско-методолошки сознанија применети се во изработка на туристички развоен план на Македонија, кој е прикажан во последниот дел од трудот.

Основната цел на ова истражување е да се дефинираат глобалните насоки во кои треба да се движи економскиот развојот на туризмот во Македонија во идниот период. Воедно, трудот претендира да се постигнат и разработат и следните посебни цели:

- Согледување на значењето на економското планирање на развојот на туризмот;
- Разработка на концептот и процесот на економското планирање во областа на туризмот;
- Анализа на директните и индиректните економски ефекти на туризмот;

- Анализа на социо-културното значење на туризмот;
- Истражување на влијанието на туристичкиот развој врз животната средина;
- Разработка на врската меѓу туристичкото стопанство и одржливиот развој;
- Согледување на значењето на туризмот како стопанска дејност во целокупниот економски развој;
- Разгледување на улогата на државата во стимулирањето на туристичкиот развој;
- Анализа на туристичката понуда во Македонија;
- Проектирање на потребите за сместување како значаен сегмент на туристичката побарувачка;
- Разгледување на можноста за примена на методи и модели на предвидување на туристичката побарувачка;
- Репозиционирање на туристичкиот производ;
- Согледување на улогата на туризмот во глобалната развојна стратегија на Македонија;
- Изработка на модел на туристички развоен план како појдовна основа во подготвувањето стратегија за развој на туризмот.

2. Методологија на истражувањето

Изработката на трудот ја следи класичната методолошка рамка за ваква намена. Имено, дисертацијата ги има вообичаените елементи: преглед на релевантната современа литература од областа на економското планирање на туризмот и проблемите во развојот на туризмот како теоретска подлога за истражувањето, релевантни информации за специфичностите на амбиентот во кој се врши истражувањето, примена на соодветни методи за истражување, интерпретација на емпириските резултати и формулирање заклучоци и препораки базирани на наодите на истражувањето.

Во емпириското истражување, покрај основната дескриптивна статистичка анализа, користени се и современи квантитативни методи и модели за предвидување на туристичката побарувачка. Исто така, при истражувањето применет е и методот на компаративна анализа со цел резултатите од истражувањето на случајот на Македонија да бидат споредени со искуството од поголем број земји во регионот и пошироко. Воедно, особено во делот на квантитативните методи, направен е напор да се нотираат и искористат сознанијата на современата научна литература. Исто така, во однос на изборот на литературата која е користена за оформување на теоретската подлога на истражувањето, избрани се автори и дела со висок степен на релевантност за предметната тема. Оттука, проучуваната литература опфаќа теоретски студии од областа на туристичкото планирање, стручни и научни списанија, статистички публикации, документи од меѓународни организации, проучување конкретни примери на туристички развојни планови во одделни земји итн.